

Юрій Мицик

**З документів доби гетьмана
Івана Мазепи
(за матеріалами польських архівів)**

В дослідженні представлено нові польські архівні документи (насамперед з Архіву Головного Актів Давніх у Варшаві та відділу рукописів Ягеллонської бібліотеки у Кракові), що стосуються доби гетьмана Івана Мазепи.

Ключові слова: Україна, Іван Мазепа, Петро I, Карл XII.

В исследовании представлены новые польские архивные документы (в первую очередь из Архива Главного Актв Давних в Варшаве и отдела рукописей Ягеллонской библиотеки в Кракове) об эпохе украинского гетмана Ивана Мазепы.

Ключевые слова: Украина, Иван Мазепа, Петр I, Карл XII.

In paper has been presented new documents from polish archives (first of all from Archive of Old Acts in Warsaw and Department of manuscripts in Jagellonian Library in Krakow) about epoch of Ukrainian hetman Ivan Mazepa.

Key words: Ukraine, Ivan Mazepa, Petro I, Karl XII.

Постать гетьмана Івана Мазепи викликає зростаючий інтерес в найширших колах української громадськості. В цьому контексті не становить виключення і науковий загал. В центрі уваги істориків перебувають питання політичної, державної і військової діяльності гетьмана, ґрунтовно досліджується його роль як покровителя православної церкви і української культури. Видано вже чимало універсалів¹ та листів² Івана Мазепи, а також джерел, які стосуються його доби загалом³, побачили світ цікаві розвідки. Але навіть за таких досить високих темпів розширення джерельної бази брак документальних свідчень дається взнаки, істотно гальмуючи розвиток історичних досліджень.

Враховуючи цю обставину, пропонуємо добірку незнаних досі текстів історичних джерел доби Мазепи, які були виявлені нами у польських архівосховищах, насамперед у Архіві Головному Актів Давніх у Варшаві (далі — АГАД), де у фонді «архів Радзивилів» (далі — АР) існує цілий відділ (тут зберігаються оригінали та копії рукописних газет XVI–XVIII ст. на різних мовах), а також відділі рукописів (далі — ВР) Ягеллонської бібліотеки у

Кракові. Крім того, були використані матеріали відділу мікрофільмів (далі — ВМ) Національної бібліотеки у Варшаві (далі — НБ), де зберігаються мікрофільми багатьох важливих справ різних архівосховищ. У даному випадку нас цікавили мікрофільми справ з відділу рукописів Бібліотеки Чарторийських у Кракові (далі — БЧ) і Курницької бібліотеки, що під Познанню.

Це насамперед гетьманський універсал від 3 серпня (23 липня) 1705 р., виданий у таборі під Костянтиновом (№ 5). Ним гарантувалася безпека від військових поборів селу Копилов у Грубешівському старостві (Грубешів — місто у західній Волині, яке нині перебуває у складі Польщі). Це село було маєтністю Станіслава Потоцького — прихильника короля Августа II (тоді у Речі Посполитій панувало двовладдя, причому, Август II був союзником Російської імперії, а Станіслав Лещинський — Швеції). Станіслав Потоцький (помер у 1732 р.) обіймав посади грубешівського старости (1705–1727), ловчого Великого князівства Литовського (далі — ВКЛ) (1710–1729), стражника ВКЛ (1710), белзького воєводи (1729–1732)⁴. Причини видання даного універсалу є очевидними: Мазепа йшов походом на Західну Україну і старався вдовольнити прохання своїх тодішніх союзників щодо збереження в цілості їхніх маєтностей. Тут не варто вбачати якоїсь особливої симпатії гетьмана до Польщі чи польської аристократії, бо такого типу розпорядження виходили і з волі самого Петра I та членів його уряду. Досить вказати на два укази царя та дотично його лист до великого гетьмана коронного Адама Миколая Сенявського, регести яких наводяться нижче (№№ 18, 19, 20)*, де, до речі, цар вороже відгукується про вождя українських повстанців, полковника Семена Палія. Автор анонімного листа (№ 1) цитує повторний (!) царський указ, посланий до Мазепи у Батурині, яким від гетьмана вимагалось придушити повстання під керівництвом С. Палія, повернути полякам Білу Церкву і відшкодувати їм збитки за рахунок київського майна полковника.

Однотиповим до згаданого універсалу Мазепи є наведений нижче (№ 17) наказ О. Меншикова, що стосувався вже маєтностей іншого магната Речі Посполитої — Олександра Міхала Лаща. Останній (помер у 1720 р.) обіймав посади старост грабовецького (1683–1699) і ясельського (1693), белзького каштеляна (1699–1710) і белзького воєводи (1710–1720)⁵. Додамо, що універсал Мазепи цікавий і своєю мовою; тут активно вживаються латинізми, які міцно увійдуть у живу і літературну українську мову («махінації», «інтриги», «претензії»).

Документ № 28 (лист силістрійського паші Хаджі Юсуфа до польського короля Станіслава Лещинського) репрезентує дипломатичну кореспонденцію, яка відбиває складну боротьбу на цьому полі у Східній Європі за участю і Гетьманщини незадовго до Полтавської битви. Тут згадується про листи гетьмана Мазепи і шведського канцлера, графа Карла Піпера до Станіслава

* Див.: Маніфест Петра I до станів Речі Посполитої від 30.03.1707 р., виданий у Жовкві. (НБ. — ВМ. — № 36421 (Курницька бібліотека. ВР. — № 408. — Арк. 99–100).

Лещинського, які були привезені кружним шляхом (через Бендери) якимись двома козацькими полковниками. Це певною мірою стосується і документів за номерами 6, 10, 11. У першому з них згадується про місію князя Василя Долгорукого — посла Петра I до імператора «Священної Римської імперії»; у другому переказується зміст листа Петра I до князя Долгорукого, писаного з Києва 5 серпня (25 липня) 1706 р., у котрому йдеться і про похід Мазепи на Волинь; у третьому обговорюється очікуване прибуття до Мазепи турецького посла.

Всі інші наведені нижче джерела (повністю чи у витягах) — це листи або «новини» (рукописні польськомовні газети), що формувалися, як правило, на базі епістолярію очевидців. Вони продукувалися переважно у Львові та Кам'янці-Подільському, оскільки сюди насамперед стікалася інформація про події не тільки на Західній та Правобережній Україні, але й Лівобережній, яка перебувала під владою Російської імперії, а також у Кримському ханстві, Молдавії та інших частинах тодішньої Османської імперії. Потім вони переписувалися і пересилалися в різні кінці Речі Посполитої і за кордон, де їх змінювали, скорочували чи доповнювали з огляду на актуальність того чи іншого сюжету і в залежності від смаків та уподобань читачів. Хоча до наукового обігу уведена певна кількість такого роду газет («новин», «авіз», «летючих листків», «кур'ерів» тощо), однак це лише мізерна частка цього великого масиву історичних джерел, який у даному аспекті вивчений недостатньо.

Перший з наведених нижче документів становить особливу цінність. Його незнаний автор — польський шляхтич, близький до коронних гетьманів С. Яблоновського та А. Сенявського і учасник їхнього карального походу, залишив опис придушення жовнірами повстання на Україні 1702–1704 рр. і розповів про долі його керівників (Палія, Самуся та Абазина). Цей сюжет продовжують документи № 2 та 11, у яких розповідається про події у Білій Церкві, Фастові, Немирові та інших містах, охоплених повстанням. У цих і інших наступних документах головна увага приділяється подіям Північної війни (1699–1721). Зокрема, у документі № 3 йдеться про успішну облогу шведами Торуні і загибель там генерал-майора Штейнбока (Стенбока). Тут незнаний автор припустився помилки, оскільки Штейнбок жив ще у 1713 р., між тим як під стінами Торуні загинув шведський піхотний генерал Оттон Бернгард фон Лівен⁶. У наступних документах (№№ 4, 8, 9, 11, 15) йдеться про концентрацію російських військ на Лівобережній Україні і намір Петра I виступити походом на Річ Посполиту (конкретніше — на Волинь) влітку 1705–1706 рр., причому, уточнюється, що в цей похід має вирушити й гетьман Мазепа, який став «у більшому респекті та довірі» царя і зупинився у Погребичах (№№ 9, 11); потім Мазепа рушив до Старокостянтинова, залишивши свого племінника Войнаровського з половиною війська біля Збаража й Сокаля (№№ 12, 13, 16).

Новина зі Львова від 25 серпня 1706 р. стверджує факт перебування Петра I у Києві і те, що цар відвідував київські монастирі, наказував зміцнювати міські

укріплення і насипати вали біля «московського городка», тобто фортеці біля Києво-Печерської лаври (№№ 11, 12, 14). Інша новина (№ 15, див. також №№ 11–12, 14) фіксує перебування у Києві Мазепи, який теж займався зміцненням оборонних споруд міста, брав участь у царських радах. Це достовірна новина, бо ряд універсалів було видано Мазепою у Києві і Києво-Печерській лаврі саме у липні–вересні 1706 р.⁷ Ще один документ (№ 7) розповідає про розгром коронним обозним Міхалом Потоцьким невеликої татарської орди.

Наступна група новин стосується подій Північної війни 1708–1709 рр., які розгорталися переважно на теренах України та Білорусі. Найважливішими в ній є ті, де розповідалося про перебування Мазепи у Білій Церкві і вчинений ним там огляд військ (№ 23). Далі досить стисло описувалися похід Карла XII з Радошкович до р. Березини (під містечком Березина Сапіжинська), при форсуванні якої йому безуспішно пробував перешкодити російський фельдмаршал Борис Шереметєв (№ 21, 22, 23, 26); битва під Головчином 11.07.1708 р. (№ 25); розгром повстання Кіндрата Булавіна (ця звістка була принесена з козацького табору!); переддень Полтавської битви і сама ця битва (№№ 27, 29). Варто відзначити, що в Бібліотеці Чарторийських зберігається скопійована наприкінці XVIII ст. (з рукопису архіву Хомінських) реляція про Полтавську битву⁸. Тут дуже цінною є звістка про намір Мазепи згідно з наказом Карла XII з'єднатися з військом полковника Хмари, що діяв у Білорусі в районі Могилева та Бихова, про дії козаків у Полоцьку і Глибокому, їхні конфлікти з ченцями ордену босих кармелітів. Останні три новини (№№ 30–32) стосуються подальших подій Північної війни (1710 р.), зокрема, згадується похід козаків гетьмана Івана Скоропадського до турецьких кордонів, взяття російським військом Хотина. Є тут дані і про велику посуху, про пожежу у Копилі, внаслідок якої згоріли тамтешні церкви.

Вищезгадані джерела дозволяють пролити додаткове світло на важливі події історії України, отже, вбачається доцільним навести їхні тексти як повністю, так і фрагментарно (у такому разі пропущені фрагменти текстів позначаються нами квадратними дужками і крапками: [...]), або ж подати у регестах. Окремі слова, які не вдалося прочитати, позначені нами таким чином: (...)*. Скорочення слів розшифровуються, відновлені літери беруться у квадратні дужки.

* * *

№ 1

1702, після 26 лютого. — Лист невідомого шляхтича до невідомого

«Wiadomość i rel[acje] doskonale transactij różnych z kozakami od Ściany ukraińskiej i z szwedami i z różnych miejsc rupertime (?) stałych, także o sejmiku w[o]jowo]dztwa Wolyńskiego, d. 26 februar w Łucku zaczętego.

Po ruszeniu jaśnie wielmożn. j. m. p[an]ja wdy bełzkiego z Tarnopola z partyą wojska koronnego we 24 chorągwiach polskiej kawaleriej, także z j. m. p. Brantem

i jego rajtarią i dragonią konną w Ukrainie dla uśmierzenia buntów kozackich zaraz pod Satanowem o mil cztery od Tarnopola też partia wojska wszystkie z tym że j. m. p. wdą bełzkim w polu koło miawszy, confederatią uczyniła i sprzysiągszy się rotną przysięgi, która się posyła in seorsiva (?) copią, z tegoż miejsca od Satanowa j. m. p. kasztellan kamienieckiego z drugimi przydanemi posłami nazad do j. m. kasztellana krakow. w Tarnopolu comissią kończącego wyprawiła do tejsze confederatiej i my się (...)* tak j. m. p. krakowskiego, jako przytomne na commissiej tarnopolskiej rycerstwo mutando. Którym to posłom j. m. p. kasztellan krakowski in p[re]sentia wszystkiego przytomnego przy sobie rycerstwa deputatów od całego wojska dawszy z rana o dziesiątej audientią i zaraz też z osoby swojej uczynić wszystko deklarowawszy, całe wojsko do tejsze confederatiej i przysięgi wykonania pobudził. Na co gdy powszechna eodem instanti stanęła całego rycerstwa zgoda, zaraz j. m. p. kasztellan krakow. z temiż wszystkimi ich mm. pp. wojskowemi do kościoła w Tarnopolu z swojej stantiej ruszywszy się i mszy się de spiritu stanęło wysłuchawszy, najpierw sam eadem rotha jako i j. m. p. wda bełzki przysiągł, potem wszystko similiter przez chorągwie i regimenty, który byli przytomni z officerów każdy nemine excepto, a zaś od drugich, nie będących seputati ich na commissiej zostający, tandem «Te Deum laudamy» śpiewano, z dział bito i traktament u j. m. p. krakowskiego cum summo plausa całego rycerstwa był odprawiony.

Potym j. m. p. wda bełzki dalej poszedł w Ukrainę sam z polskimi chorągiewami i częścią dragonniej brantowskiej, mając się włewo ku Miedzybożu, Barowi, Niemirowu, p. Brandta zaś rajtarią i częścią draguniej w prawą ordinowawszy, a j. m. p. krakowski interim comissią robernowa (?) łączył w Tarnopolu assignate wojsku na hiberne wydawał ludziej na praedisia różne, jako to do Lwowa praesidio, także pewną do Zamościa z puszkarzami dobrimi i defensione tamejszej od szwedów fortecy i na insze różne miejsca, gdzie tego widział potrzebe, ordinował commende wojska j. m. panu Rzewuskiemu, przeszłemu krajczemu, a terazniejszemu referendarzowi koronnemu, dawszy generalną, aby go pod Łokacze ściągnął i od wszystkich przychodzących tam do obozu chorągwiej i regimentów takowąż przysięgę, jako pod Satanowem i w Tarnopolu jest wykonana, odbierał, ordinansem swym in junxit i na dalszy swój ordinans, tamże z wojskiem czekać mu kazał, którego coraz większej anges (?) w obozie numerus co wszystko nim się tu pod Satanowem i w Tarnopolu stało przed tym kilka niedziel książe j. m. p. kasztellan wileński z partią wojska litt. i swojemi własnymi ludzmi, także j. w. p. Potocki, wda kijowski, złączywszy się wspólnie ponad Słuczą i za Słuczą, gdzie tylko choć najmniejsza była specibus buntów chłopskich, miasteczka różne, a najwięcej ks. jej paniej marszałkowej koronnej, i wsi, jako to Boranką, Krasnik, Piątkę, Zozulińce, Łeszczyn i insze różne etiam infantibus nonparcendo w pień wyciąć kazali i po dwa kroc z Samusiowymi i Pałejowymi kozakami utarczke mając, onych jednych na placu położyli, drugich turdam (?) uerterunt, a na ostatek w Konstantinowie Starym dla wytchnienia ludziom swoim i conferentiej tak z j. m. p. wdą bełzkim, jako też z ich mm. pp. m. podkomorzym koronn. i starostą sądeckim swoją osobliwą kilku tysięcy ludzi zaciężnych partią mającemi, łokowawszy się idą d. 5 februar w kościele konstantinowskim mszy ś. słuchającym, obadwam ich mm. tak księciu j. m. p.

kasztellana wileńskich., jako i j. m. p. wdzie kijowskiemu, dano znać, że się ludzie gdzieś (?) pokazali, zaraz prętko do sprawy przyszedzsy, najpierwiej pierwszą straż kozacką w same folwarki tamejsze wpadają ordinowane chorągwie odpędziwszy i języków kilku dobrych wzięwszy, jednostajnie powiedzieli, że z pułkownikiem Abyzynem przyszło tu ku Pałejowych i Samusiowych konnych trzy tysiące, piechoty zaś z Zaporozża zaciągnionej przez Samusia trzysta, a czternaście set zbieranej piechotnej drużyny; zaraz tedy i sam ich mość obadwaj, nie dając rozmysłu tym kozakom, ruszywszy się cum suis corporis z kilką działek za miasto, jednych ludzi, aby tył brali kozakom zaś, osobliwie rajtariej, dragunie, na piechote, przy grobli tam jakijś uszykowaną, obróciwszy, gdy zaraz kommunnik kozacki pierchać począł, książe j. mści z partią w swojej commendie będącą in securus ich Abyzyna postrzelonego wziętą i trupem circiter ze dwieście człeka położył, a bojąc się zasadzki większych wojsk kozackich i żeby piechoty przynamniej nie upuścił zostajej cum (...)* j. m. p. wdzie kijow[skiemu] nazad powrócił, ale już mało tej piechoty zastał, bo jak przętko z działek zmieszana są, tak ich partia z j. m. p. wdą kijowskim pozostała i wszystkich siedmnaście set ludzi pieszych trupem położono, że nec nuntius cladis został, tylko pięciu zaporozców znaczniejszych żywcem wzięto; Abazyna zaś samego na pal wbić kazano. J. m. p. kasztellan krakowski d. 20 februar, to jest we wtorek zapustny, do Dubna w kilkunastu chorągwiach do księżny j. mści paniej marszałkowej przybywszy, festissime przyjęty, każdego dnia u ks. jej mści, puki aż z Dubna d. 23 eiusdem nie wyjechała, bawiać, miał stantią w mieście we dworze j. m. pana Ruszczyca, pułkownika, i zaraz pilnie bardzo posłał do j. m. pana wdy bełzkiego, przy mnie vocando i silnie, aby od Niemirowa (w którym funditus zrujnowany zamek przez kozaków, wały zamkowe i miasto zastał, jako też Bar i Miedzyboż, oprócz zamku samego, w którym się przecie praesidium nasze trzymało i insze miasta i zameczki, bez ludzi, wypalone i popustoszone zastał, z wojskiem przy sobie będącym, jaknajspieszniej do j. m. do Dubna sam, a wojsko do obozu pod Łokacze powracał, propter resistantian i dla infestowania wojsk szwedzkich hostiliter, już wszędy poczawszy od Sokala nazad ku Lublinowi wruciwszy się z generałem Sztembochem grassujących. Tenże j. m. pan krakowski po wyjeździe ks. jej mści paniej marszałkowej z Dubna zaraz nazajutrz d. 24 eiusdem z kościoła prosto, wzięwszy mię z sobą do karyty, wprowadził się do zamku Dubieńskiego ze wszystkim, a chorągwie przy sobie będące (oprócz dwóch set piechoty węgierskiej, która w mieście stanęła) w dobrach Dorohostajskich j. m. pana wdy trockiego rozłożył i ma czas niemały w tym że zamku Dubieńskim mieszkać, i puki aż j. m. pan wda bełzki dla confidentiej do niego z Warszawy nie ziedzie i wojsko, tam będące, pod Łokaczymi w generalnym obozie nie stanie. Tenże j. m. pan krakowski (przy którym od piątku aż do poniedziałku w Dubnie bawiłem), pokazywał mi copie ukazu cara j. m. moskiewskiego do pana Mazepy, już powtornie wydanego, i przez j. m. pana krakowskiego do Baturyna odesłanego, w którym te są contenta, aby uspokojenie buntów Pałejowych i Samusiowych i wszystkiego kozactwa swawolnego et in obsequium Reiplis nostrae przyprowadzenie Białej Cerkwi nazad oddane i szkod wszystkich Rzeczyplitej nagrodzenie z Pałejowej substantiej, w Kijowie będącej, sequestum tej całej załecając, wziął na siebie wojska 20 tysięcy zad-

nieprskiego ad omne obsequium Respublicae miał zawsze pogotowia i tam go pro usu nostro zaraz obrócił, gdzie się kołwiek będzie zdało j. m. panu kasztellanowi krakowsk., principalów buntowników wszystkich, aby pod gardłem nikędą nie kazał przyjmować na Zadnieprze i owszem, żeby ich i łapać i justifikować kazał, a znaczniejszych, złapawszy, do j. m. pana krakowskiego p[er] eksecutione odsyłał, tego wszystkiego ukazu swego dając, na ostatku te ratią, aby wojsko koronne nie miało rozerwania, myślać o uspokojeniu tamtych buntów chłopskich, ale wszystkie wojsko mogło się bezpiecznie obrócić przy[ciw]ko wojskom szwedzkim. Eks quibus patmissis całe j. m. pan krakowski obiecuje nam już od Sćiany ukraińskiej altimissam pacem na wiosne i Białej Cerkwi prętkie przywrócenie, z których nawet i pałejowski list czytałem u j. m. pana krakowskiego, deklarując się oddać ją ze wszystkimi armatami i skarbami w fortecy tamejszej odebranemi, dając te ratią, że Białą Cerkiew non alia potentione odebrał, tylko żeby ją był w całości Rzeczypospolitej dotrzymał, którą pewnie in praedam et ultimam ruinam musiała by była puść Samusiowego hultajstwa, który w kilkuset koni za Dniestrze Sorokę do Wołoch uszedł, ale i tam nie wiem jaką będzie miał protectią, ponieważ i gospodar wołoski, idemspondet w liście swoim, który czytałem, j. m. panu krakowskiemu, że każdego buntownika Rzeczypospolitej, który się kołwiek jawi w granice wołoskie i gardłem tarać każe i odsyłać znaczniejszych j. m. panu krakowskiemu.

General Sztemboch z wojskiem szwedzkim stanąwszy die ultimi januar w Sokalskim zamku, sam wszystkie deposita w klasztorze bernardyńskim tamejszym vel maksime z Litwy, z klasztorów karmelitańskiego discalecatow, bernardyńskiego i panien bernardynek lubelskich, takież wdztwa Bełzkiego i Wołyńskiego tych osób, które widzieli bydź niechętnie królowi szwedzkiemu lokowane, tamejszego zaś klasztoru armat cztery spiżowych z ammunitią wszystką zabrawszy na dwa miliona, d. 8 februar (w miejście Sokalu i po inszych dobrach j. m. panu staroście krasnostawskiemu najmniejszej nie uczyniwszy szkody) ruszył się na Hrubieszów ku Zamościowi, o który otarszy się i przywitany z armat z znaczną szkodą w wojsku swoim, pominąwszy go, stanął byą w Starym Zamościu o dwie mile, gdzie wygotowawszy się, na atakowanie fortecy znowu d. 20 eiusdem podstąpiwszy i spalone wszystkie przedmiejścia z rozkazania j. m. pana ordinata, koło miasta zastawszy, szturmować i dobywać począł, ale jako tu już passim pewne wiadomość gloszą, kilku szturmów, chwała Bogu, straciwszy irritato conatu, stanął słyse w Rakolupach j. m. pana koniuszego koronnego wsi, omnia circum circa hostilissime unstando; co stamtąd dalej zechce myśleć za ordinanssem dalszym króla swego, czas pokaże, tak jednak supponiteur, że więcej wojska od króla swego, armat i bomb wzięwszy, zechce się nazad powrócić i o Zamość bić się. W czym że mu Pan Bóg nie pomoże nadzieja dobra, bo i wojsko kwarciane od Łokacz i nasze wyprawa wołyńska tam już obrócona, infestować go pewnie będzie.

Na sejmiku d. 26 w Łucku zaczęłym, nemine contradicente stanęła także confederatia ad instar wojska koronnego i takąż przysięga wszyscy obywatele powinni będą przysięgać na przyszłym in martio sejmiku prologowanym jeszcze in januário pod starą łaską, bo terańniejszego sejmiku jest marszałkiem j. m. pan Czapski, stolnik owrucki, na którym co dalej concludet takie i na przyszłym

przypadającym doskonale wypisać i dać znać przez umyślnego posłańca ołyckiego non graunbor, także i od j. m. pana kasztellana krakowskiego cokołwiek będę miał, który z łaski swej obiecał mi communicować zawsze, jako i dziś w liście swoim oddanym mi deklaruje.

P.S. To też pewna jest z Zamościa wiadomość, że Boską providentię immediate przed podstąpieniem do szturmów szwedów pod Zamość deprehensae lutrów i żydów zamojskich z szwedami cointelligentia et conspirationes poddania szwedom fortecy znalezione pisma różne szwedzkie przy nich i mieli bydź zaraz ciż zdrajcy institutionowani w Zamościu po wałach jedne, na palach drudzy, czwertowani, na widowisko szwedom wystawieni».

(АГАД. — Ф. АР. — Відділ 34. — № 512. — С. 1–9. — Оригінал)

№ 2

1703, квітня 4, 9, липня 18. — Львів. — «Новини»

«Z Lwowa d. 4 aprilis 1703.

Po zakończonej w Ukrainie zimowej kampaniej, kiedy i wojsko spracowane i konie kawaleria zmożyła, zostawiwszy 3 regimenty: 2 wołoskie chorągwie w Niemirowie, a w Barze j. m. pan podkomorzy kor[onny] hajduków 60 i chorągiew wołoską; tydnia przeszłego powrócili j. m. pan wda bełzki, hetman p[olny] k[orony] do Brzezan i tam świętować będzie. Starszyzna (?) buntowników większa część potracona, Samusia tylko dostać nie można, powiadają, że miał ująć za Dniepr, a Pałej w Białej Cerkwi zostaje, wojsko które było w Ukrainie, na Wolhyń na odpoczynek zmykało się do Włodzimierza, zaś wojsko pod komendą j. m. p. referendarza koronnego ku Bełzowi pomknąć się. J. m. p. krakowski w poniedziałek wieczorem zawitał do Lwowa, prętko po świętach do wojska profecturus. Gwardia j. k. mci dawna na praezidium bywszy w robotę, wyszło i ku Zamościowi poszło. J. m. pan Czarnecki, pisarz polny koronny, miał w pole na Wolhyniu dług śmiertelności oddać. Z Kamieńca piszą, jednak tego nie twierdzą zapewne, iż tam prawiono, że turcy armują się i jakoby mieli zymyślać o Kamieńcu.

Ze Lwowa d. 9 na maj a[nno] 1703.

Narratorium z Niemirowa o impresie moskiewskiej na Krym i zniesieniu moskwy fortem barzo wielkim, tylko o trzy mile od Krymu, nie masz żadnej dalszej relacii nec confirmatur. Z Kameńca d. 3tia praesentis piszą, że Pałej pisał do Niemirowa, aby kupcy zadnieprscy wolne tamtędy mieli przejście do Turek, znać tedy bezpiecznie są pokoju, kiedy tam z handlami zapuszczają się. O turkach z Kamieńca jednakowo fertur, jakoby ich coraz więcej przybywa. Kupcy zaś grecy, którzy z Turek onegdaj stanęli, inaczej twierdzą, że się nie trzeba żadnej hostilitatem obawiać i daleko nie tak wielka potentia turka, którzy dla zarzymania tatarów ordynowani są. Ciż kupcy twierdzą, że resident moskiewski dawny in omni honore u Porthy zostaje, taka tedy diversis relacii. J. m. p. wda kijowski już się (w) Zbarażu najduje, w Załościach j. m. pana wdy bełzkiego het. pol. koron. wyjazd ztąd jeszcze ku niedzieli przeciąga się, także jej m. p. kasztelanowej krakow. J. m. pan krakowski już się najduje w Lewartowie, a ztamtąd ma jachać na święta do Dęblino [...].

Z Lwowa 18 July 1703.

Poczta kamieniecka de d. 11 pryrezent. przynosi relatią, że ich m. pp. commissarze do rozgraniczenia jeszcze tam czekali na pana Bujnowskiego, tłumacza, do seraskiera posłanego, także na j. m. pana koniuszego kor. commissarze i regimentarza do rozgraniczenia.[...]

Z Ukrainy od Niemierowa i innych miejsc fert., że kozaków lubo po lasach latitantes nie trzeba łekcewarzyć, odkazują przegrazają się po staremu na polaków. Pałej w Chwastowie Białocerkiw fortyfikuje i robi tam w codzienn kilkaset ludzi. Cygańczuka commendantem tam osadził. Zadniepskich kozaków na tej stronie nad kilkuset kompańczyków alias lekkiej jazdy, którym Pałej przydał od swych i poszli cicho bardzo ku Oczakowu pod tureckie wojsko dla wiadomości, gdzie ci intendunt. Grady, grzmoty, deszcze barzo na Podolu w ś. Piotra trwały i nie tylko w polach urodzaje psowały, ale i pasieki wniwecz obróciły. Eadem calamitas i w tych krajach za Lwowem, koło Lwowa powodzi niezmierne od Złoczowa, zerwawszy stawy, obławem szły, a braty brzezański i inne i aż w Dniestr poupadały, który tak wiele pol i wsi pozałewał. Jaworowskie także stawy i inne po różnych miejscach poszły, wielka nader szkoda. [...]

(АГАД. — Ф. АР. — Відділ 34. — № 197. — С. 1–8. — Оригінал)

№ 3

1703, липня 20. — Пруссія. — Витяг з листа

«Except z listu pewnego z Prus de 20 July 1703.

[...] Ciało zabitego pod Toruniem gnała szwedzkiego Sztamboka sprowadziwszy, praetendował, żeby morem pójść mogła, na ratusz wzięli i puścić jej nie chcą, poki non constabit co w (...)»

(АГАД. — Ф. АР. — Відділ 34. — № 197. — С. 9. — Оригінал)

№ 4

1705, червня 22. — Львів. — «Новини»

«Z Kamieńca de data 15 currene piszą, że tam z Wołoch wiadomość mieli, iż car j. mć. moskiewski miał do Kijowa przybyć; interim wielkie swoje wojska kupili się za Dnieprem, z którymi car po żniwach zamyśla do Polski, toż i kupiec świeżo do Kijowa przyjachawszy, twierdzi, przydając, że 4 mosty na Dnieprze budowano, a jeden już stanął; to wojsko, które już z Litwy i Polski powróciło, stanęło na tej stronie Dniepra. U nas w piątek przeszły niespodzianie przed samym wiczorem zawitał j. mć. pan pisarz polny koronny, w polu pod miastem w 1000 carciter koni był długo w noc u księżny marszałkowej litewskiej. Księżna j. mć. hetmanowa godziną przedziej wyjechała ku Przemyślowi w sobotę...»

(НБ. — ВМ. — № 7650 (БЧ. ВР. — № 199. — С. 78))

№ 5

**1705, серпня 3 (липня 23). — Табір під Костянтиновим. —
Оборонний універсал гетьмана Івана Мазепи**

«Пресвітлішого и державнійшого великого гсдра его црского величества Войск Запорозских гетман и славного чина стго апстола Андрія кавалер гспдн МАЗЕПА.

Паном полковником, п. п. обозним, судиям, писаром, асаулом и хоружим полковым, сотником, атаманом куринним и всему старшому и меншому Войск его црского пресвітлого величества Запорозских товариству и кожному, кому о том відати належит, ознаймуем, иж мы, гетман и кавалер по звірхнійшом преможном и при высочайшом пресвітлішого самодержавнійшого великого гсдра ншого, его црского величества, щасливо нам пануючого православного монархи указу и преважнійшому ординансу, міючи зо всім Войском Запорозским такъже кавалерією и инфантерією великоросійскою, при боку ншом неотступно будочою, ити на суккурс королевскому величеству полскому, найяснішому Августу Второму, и Ричи Посполитой против общого неприятеля шведа и его адгерентов, яко пилного и чулого, до того прикладати обіцуем стараня, (...) * з ясне освещоних, ясне велможних, велможних их млсти панов обывателей Короны Полской и Великого князства Литовского обоего чину, духовного и світского, королевскому величеству вірних и зичливых, найменшая в добрах их млстей не чинилася от переходу, становиск, попасовиск и консистенція войск нших авксиліарних запорозских и великоросійских, при боку ншом знайдуючихся, ані агравация, ексакция, шкода, долегливост и спустошене, не даючи в том жадной окказыи до сусідской неприязни и до подзору якових вічному миру противную депактацій. Так знаючи, же ясне велможный его млсть пан Станіслав Потоцкий, ловчий великого князства Литовского, староста грубешовский, опалінский, сокальский etc, в жадних до тих час не входил, ані входит неприязненнии шкодливіи королевскому величеству, найяснішому Августови и добру посполитому интрикги и противние ликги, диффиденції и махинації, леч стале и жичливе, яко прежде, так и тепер, найяснішому королевского величества маестатови додержует непреломной своей вірністю, казалисмо з канцелярыи войсковой сей наш оборонный выдати універсал, которого повагою, мощью и кріпостию охороняем его млсти добра, яко то село Копылов, до староства Грубешовского належачое, от всяких явних и скритих потаемних и яким же колвек способом вымыслних ексакцій, аграиваций, спустошеня, кривды и всяких претенсий. Зачим абы каждый з старшого и меншого Войска его црского пресвітлого величества запорозских товариств, также и з войск великоросійских, при боку ншом и под рейментом также нашим знайдуючих[ся], відаючи и знаючи о таковой волі ншой, не сміл и не важился на становиськах, попасовисках и переходах, в всіх обще добрах помянутого ясне велможного его млсти пана ловчого Великого князства Литовского, старостах, містах, волостях, селах и в всіх до них приналежачих угодиях найменшого чинити скривдження и людем там живучим, жадной

наносити долегливости, екзакції рожних, ексеторцій (?) и аграваций пилно и сурово под непоблажним войсковим каранем приказуем, овшем каждого зухвалого сему ншему указові противного з (...) *вними и правдивими доводами ведлуг войскових артикулов без жадного пощадіния на горлі карати приказуем.

Дан в обозі под Константиновым року 1705, июля 23 д[ня].

Звышменованій гетман и кавалер рукою власною».

(Ягеллонська бібліотека. ВР. — № 6147. — Т. 8. — Арк. 61. — Оригінал, завірений військовою печаткою)

№ 6

1705, жовтень. — Берлін. — «Новини»

«[...] z Berlina d. 13 octobris.

Oznajmują, że j. p. Princ, który do króla szwedzkiego od króla pruskiego był posłany, tam się powrócił, z jaką expeditią cicho trzymają.

Ksze Galicyn wybiera się ztamąd od cara moskiewskiego do cesarza chrześcijańskiego jako wielki poseł.

Z Anglii oznajmują, że poseł szwedzki niektóre propositia królowej angielskiej podał, z jakim sposobem do przeszłego pokoju Polska może przyjść, jednak ich nie wyrażono.

Z Catalonii są nowiny [...].

Z Gdańska d. 23 octobr.

Tej nocy niektórzy sapieżyńcy, wołosza w Or[s]ze stanęli, pretendują cokołwiek pieniędzy, na który głos kilkanaście naszych żołnierzów z miasta komenderowano, aby tam żadnego hałasa nie czynili[...]».

(АГАД. — Ф. АР. — Відділ 34. — № 206. — С. 1–2. — Оригінал)

№ 7

1706, червня 30. — Торговиця. — «Новина»

«Z Targowicy d. 30 juny 1706 a[nn]o.

Ex publicis donosze, że ich m. m. p. p. podkomorzy i obozny koronni tak publicznie, jako i prywatnie do króla j. m. przybyli, oświadczać się z wielką życzliwością i declarując nadgrodzić terażniejszym czasem, w czym się opóźnili. Ich m. m. p. p. ruscy już też listownie odzywają, ale i onych acessum wkrótce się spodziewamy. Ksze j. m. kanclerz W. ks.Litt. lubo się był obiecał na przeszłą niedzieli stanąć, jeszcze nie przybył, tylko pisał, że pospieszą do pana. J. m. p. pisarz koronn. różnych chorągwi zabrał 24 i tatarów 300 rozgromił, idących do j. m. pana wdy bełzkiego, 500 koni im zabrawszy, których tatarów, dawszy im kijami, wolno do kraju ich puścił. Wątpie po tej expeditiej, aby drugi raz ochotnie na Polskę wojną szli».

(АГАД. — Ф. АР. — Відділ 34. — № 227. — Оригінал)

№ 8

1706 (або 1705), червень. — Львів. — «Новини»

«Ze Lwowa die 22 juny.

Z Wołoch piszą, że car miał prędko przybydź do Kijowa; interim wielkie swoje wojska kupią się za Dnieprem, z którymi car po żniwach zamyśla ciągnąć do Polski i kupiec jeden recenter przyjeżdżając do Kijowa, twierdzi, to przydając, że 8 mostów na Dnieprze budowano. To wojsko, które z Litwy i z Polski powróciło, stało na tamtej stronie Dniepra, w jeden zawitał tu j. wc. pan pisarz polny koronny w 1000 koni circiter, które w polu stanęli...».

(НБ. ВМ. — № 7650 (БЧ. ВР. — № 199. — С. 254. Це повідомлення було подано вище під 1705 р.))

№ 9

1706, липня 16. — «Новина»

«Z Zadnieprza i od Kijowa są relacye ztamtąd przyjeżdżających, iż wojska zadnieprskie wcale Dniepr przechodziły, cara j. mc. codziem do Kijowa spodziewali, ma iść do Polskiej w trzykroc sta tysięcy wojska kozackiego i moskiewskiego. Mazepa, hetman, po większych udaniach w większym respecie i kredycie, sublimior ma być przy nim, coś (?) tego wszystkiego certitudinem demonstrabit».

(НБ. ВМ. — № 7650 (БЧ. ВР. — № 199. — С. 267–268))

№ 10

1706, серпень. — «Новини»

«Punkta z listu cara j. mci, ręką własną pisanego do kniazia Dołhoruka z Kijowa die 25 july 1706 styli veteris.

Aby król j. mc polski nie rozumiał, że wojska nasze rejterowali się z granic polskich [...].

2-do wszystka nasza kawaleria z kilką tysięcy kałmuków i innych ludzi lekkich pomaszerowała w przeszłym tygodniu na Wołyń przeciwko nieprzyjacielowi pod kommendą pana Mazeppy z wybornemi kozakami, w czym upewniamy, że się nie damy powrócić królowi szwedzkiemu».

(НБ. ВМ. — № 7650 (БЧ. ВР. — № 199. — С. 283–284))

№ 11

1706, серпня 25. — Львів. — «Новини»

«Z Zadnieprza i od Kijowa są relacye ztamtąd przyjeżdżających, iż wojska zadnieprskie wcale Dniepr przechodziły, cara j. mc. codziem do Kijowa spodziewali, ma iść do Polskiej w trzykroc sta tysięcy wojska kozackiego i moskiewskiego. Mazepa, hetman, po większych udaniach w większym respecie i kredycie, sublimior ma być przy nim, coś (?) tego wszystkiego certitudinem demonstrabit[...]

Ze Lwowa die 25 augusti.

Z Kamieńca die 19 elapsi donoszą to za pewne, co też z innych miejsc confirmatur, że kniaz Męzykow w Połonnym z kawalerią moskiewską substistit, które miejsce mocno fortifikują. Car j. mci stanął już w Kijowie cum summo plausu wizytował monastery, Kijów każe fortifikować i od horodka moskiewskiego wał sypią; dokąd i kędy się ruszą, tak car, jako i kniaz Męzykow non constat. Pan Mazepa die 12 elapsi stanął z wojskiem pod jakimiś Pochrebiscami, Samusiowi do Niemirowa dał ordynans, aby stamtąd pod Kochanowko (?) kierował i z nim się łączył, po tych partyach, które ku Lublinu poszły stanął w Dubnie pułkownik jakiś Chański z kilkomasta tysięcy (...) Z Podola piszą, że u pana Mazepy ma bydz turecki goniec».

(НБ. ВМ. — № 7650 (БЧ. ВР. — № 199. — С. 267, 288–289))

№ 12

1706, вересня 8. — Львів, Кам'янець-Подільський. — «Новини»

«Ze Lwowa d. 8 7bris. Z Podola piszą, że car j. mci moskiewski w Kijowie rezyduje i że ksze Męzykow, także pan hetman Mazepa jechali do niego na radę, a wojska kozackiego od Podrebiszes miało się nazad połowię (?) obrócić, do województwa Podolskiego uniwersały kscia Męzyka wyszły na prowiant pod surową ognia i miecza eksekucyą, aby je do Dubna quam primum zprowadzono.

Zkąd inąd zaś od Wołhynia gloszą, jakoby car j. mc. miał się do Połonnego wielkiego zbliżyć, co jednak trudno twierdzić [...]

Twierdzą z Podola, że j. mci pan Mazepa z siostrzeńcem swoim, panem Wojnarowskim, półowę wojska zostawił, a sam z swoją dywizyą ciągnął ku wielkiemu Staremu Konstantinowu[...]

Z Kamieńca die 8 7bris piszą, iż tam mieli wiadomość, że za tymi wojskami, co w Wołhyniu, zbliżyli j. mc pan Szeremet z potęgą zbliża się. J. mc pan Mazepa jest w Kijowie, gdzie była rada, tamże był sąd na pana feldmarszałka Ogińskiego i kscia Męzykaw ob quasdām w Litwie malversations, i że już miano do Wiednia wyprawić z stronę elekcyej z panem Ogelwem, jeżeli temu ekspedit wierzyć, bo czasem różni udają, lecz z Kamieńca do j. mci pana Mażepy umyślnego wysłano».

(НБ. ВМ. — № 7650 (БЧ. ВР. — № 199. — С. 318, 319–320, 321–322))

№ 13

1706, вересня 15. — Львів. — «Новина»

«Ze Lwowa die 15 7bris.

O wojskach zadnieprskich różne tu wieści, to przecie pewna, że koło Sokala, Zbaraża są dywizye j. mci pana Wojnarowskiego, siostrzeńca j. mci pana Mażepy, o ksciu j. mci Męzykow żadnej nie mieliśmy wiadomości, chyba deputaci cum honorario wysłani przyniosą pewność».

(НБ. ВМ. — № 7650 (БЧ. ВР. — № 199. — С. 321))

№ 14

1706, вересня 21. — Львів. — «Новина»

«Z Lwowa die 21 september.

Stanęło tu onegdaj pułtora tysiąca moskiewskiej dragonej w mieście. Którzy praejudiciose odebrali byli klucze od bram, ale je za instantyą magistratu oddali i wyszli z miasta [...] Car moskiewski w Kijowie subsistit, czyniąc dyspozycyą ministrum status, bo mu kanclerz umarł i inszych kilku. Księżęcia Męzyka partya w Połonnyj znajduje się, sam na konferencyą do Kijowa pobiegł, wojska kozackie jedne koło Lublina, drugie koło Dubna substitunt do Marsu nie masz apparencyęj».

(*НБ. ВМ. — № 7650 (БЧ. ВР. — № 199. — С. 315–316)*)

№ 15

1706, вересня 22. — Львів. — «Новина»

«Z Kijowa [...] Pan Mazepa został się w Kijowie, który nowymi szańcami fortyfikują».

(*БН. ВМ. — № 7650 (БЧ. ВР. — № 199. — С. 323)*)

№ 16

1706, вересня 29. — Львів. — «Новина»

«Z Lwowa die 29–a 7bris.

Z Kamieńca de data 31 ekspirantis to tylko donoszą, co nam już wiadomo, że car moskiewski z Kyjowa do Smoleńska pośpieszył. O panu Szeremecie variant relacye, jedni twierdzą, że jeszcze pod Kijowem był, mając wespół z panem Mazepą iść do Polskiej, drudzy zaś, że już miał Stary Konstantinów mijać, gdzie też pan Wojnarowski, siestrzeniec j. mci pana Mazepy, z dywizyą kozaków stał i pilno kozacy wybierali pasieki koło Chmielnika i Winnicy, ta Moskwa, która we Lwowie była, nic także statecznego».

(*НБ. ВМ. — № 7650 (БЧ. ВР. — № 199. — С. 329)*)

№ 17

1706, листопада 26. — Жовква. — Наказ Олександра Меншикова

«[...] Через сие объявляем указом его црского величества войск наших как верховное их млстям господам командиром, так и прочим афицером и драгуном и салдатом, так и малороссийских войск полковникам и старшинам и кому сей лист видети надлежит, дабы в маетности пана Александра Лаща, каштеляна белского, в воеводстве Белском, в местечке Лаща, де (?) обивателей никто ничего себе и лащевым (?) конского корму и подвод самоволством без указу не брали и на зимовые квартиры не становилис, так один, налог и разорения им не чинили, понеже ту маетность его царское величество поволил взять под свою протекцию. Под опасением его црского величества указу чего ради (...)»*

тество (?) того местечка обывателем дан сей лист в Жовкве за печатью моею дня 26 ноября 1706 году.

Александр Меншиков».

(Ягеллонська бібліотека. ВР. — № 6147. — Т. 8. — Арк. 46. — Оригінал, завірений підписом О. Менишкова і печаткою. Титул нами пропущено)

№ 18

1707, січня 18. — Жовква. — Регест указу Петра I

Цар звертається до мешканців Руського воеводства із закликом боротися проти шведів, стверджує їхні права та вольності.

(НБ. ВМ. — № 36421 (Курницька бібліотека. ВР. — № 408. — Арк. 92 зв.–93))

№ 19

1707, січня 27. — Жовква. — Указ Петра I

Цар звертається до панів Речі Посполитої, які з'їхалися на раду до Львова, закликає їх до боротьби проти Карла XII, стверджує, що свої попередні обіцянки він виконав «osobliwie spokojnie odzierzania fortet ukrainskich przez Palia, buntownika, zabranuch.»

(НБ. ВМ. — № 36421 (Курницька бібліотека. ВР. — № 408. — Арк. 94–95))

№ 20

1707, січня 27. — Жовква. — Лист Петра I до гетьмана великого коронного Адама Сенявського

Цар стверджує, що він не вчинить ніякого миру з шведським королем.

(НБ. ВМ. — № 36421 (Курницька бібліотека. ВР. — № 408. — Арк. 97 зв.–98))

№ 21

1708, червня 2. — Ліда. — «Новина»

«[...] Z pewnego listu excerpt .

Z Lidy d. 2 junii 1708.

[...] Szeremet we 35 m. moskwy przepawił przez rzekie niedaleko quateru króla szwedzkiego i most szwedom odebrał, a drugi postawił na tej że rzece. Król szwedzki, wziąwszy wiadomość, daje im czas do przepawiania się, a regimenty spieszno ściągają. Mieli do tego czasu experimentować, ale żadnej o tym dworu nie masz wiadomości. O flocie wyprawionej bardzo wielkiej króla szwedzkiego przeciwko moskwie na bombardowanie porta najświetniejszego ś. Archangiela, a o transporcie ludzi szwedzkich do Pomeranien, ale to podobno na oczy będę, jeżeli nie będziemy zgodzali.[...]

(АГАД. — Ф. АР. — Відділ 34. — № 237. — С. 2. — Оригінал)

№ 22

1708, червня 22. — Гданськ. — «Новина»

«[...] Z Gdańska 22 juny 1708.

[...] Król j. m. szwedzki już się spiesznie puścił za Moskwą, nie wierząc owsianym bajkom, że 12 m. szwedów Moskwa utracić miała, tak fałsz jest. [...]

(АГАД. — Ф. АР. — Відділ 34. — № 237. — С. 1. — Оригінал)

№ 23

1708, липня 2. — Біла Церква. — «Новина»

«Z Białej Cerkwi d. 4 July to piszą, iż Mazepa tam jezde zostawił, czekając na armate z Kijowa. Półki moskiewskie konne i piesze d. 3 julii praezentowali się p. Mazepie dość ludne i moderowne, poszły nad rzekę Ruś, pod Białą Cerkwą płynącą, spargit, że mają iść przodem a wojskiem kozackim dany ordynans, aby się ściagały ku wojsku i tam ma być lokowan obóz g[e]n[era]ny, czekając dalszych ukazów p. Mazepy».

(АГАД. — Ф. АР. — Відділ 34. — № 237. — С. 2. — Оригінал)

№ 24

1708, липня 10. — Вільно. — «Новини»

«[...] Z Wilna d. 10ma julii 1708.

Z Mińska donoszą de 24 junij, że król j. m. szwedzki d.22 junii szedł nad Nuhumem Biskupim, nie gabając Borasowa, za którym wojska pospieszają, mijając Mińsk i artileria także poszła. Więźniów moskiewskich miał król szwedzki uwolnić wszystkich. Kraj tam całe zrujnowany, była wszystkie zabrane. Z Grodna piszą de 27 junii, że król j. m. Stanisław stanął w Dziebrowie d. 25 junii. J. m. p. Tarło, wojewodzie lubelski, cięty razy kilka od j. m. p. Szwejkowskiego, łowczego litt., w Grodnie subsistit, a j. m. p. Szwejkowski, pchnięty w piersi szpada, został w Wasiliszkach po wyjściu ztąd szwedów z Wilna i po limitowanym trybunale rozjachali się goście.

Od Rygi [...] [officerowie i markitanci mówią, że] król szwedzki po tej stronie Berezы subsistit. Moskwa, przrszedszy rzeką Berezę w 10 m. pod commendą młodego Szeremeta przeszkode czyniła, pod królem szwedzkim konia zabić mieli...».

(АГАД. — Ф. АР. — Відділ 34. — № 234. — Оригінал)

№ 25

1708, липня 24. — 3 російського табору під Маковнею. — «Новини»

«[...] tum. Cara j. mci co moment spodziewają się tu, już mu gospoda naznaczona. W Szułowie wszystkie szpichlerze porewidowane i całe (...) * wiwendy należy (?) popieczętowano.

Z obozu moskiewskiego pod Makownią, mil 3 od Mohylowa 24 July 1708.

Wyraziłem przez j. m. pana staroste żmudzkiego, co praeterit pod Hołowczynem i gdzie car j. m., który tu za wczorem stanął, zamysła dać batalią szwedom, to jest pod Horkami, ztąd mil 9, aby tylko szwedzi nie umknęli na inny trakt ku Kijowu, bo u nich wielka jest klęska od potyczki Hołowczyńskiej, gdzie ich zginęło blisko 3000, generała jednego stracili, officerów siłu i regimentarza Urbanowicza. Car j. m. demenciam (?) wczora, że j. m. pan pułkownik Bokum przed trzema miesiącami satiscessit, któremu daje dobre słowo na dywizyą j. m. pana Ogińskiego deklarowano dać więcej pieniędzy g[e]n[er]al feldmarszał leytnant Gole i ksze Darmsztad pod Hołowczynem generossimi stawali, pierwszy opuszony od ludzi, rezolwował się zginąć, aniżeli rejterować i poty stał, poki pułki nazad rejterowane, do niego się nie wrócili. Drugi się przez szwadron szwedów przebił, obadwa bez szwanku. Pułkownik Coulon zamierzał się być między szwedów i wzięty był, gada' z Carolem, pytany, której by był nacyej, odpowiedział, że francuz, rzeczono mu: «Nie masz wstydu służyć tym grubianom». W tym się stało zamieszanie u szwedów, a on ponemiecku do jakiego officera szwedzkiego mówił: «Ej, bracie, konia pode mną zabito (...)*, daj mi konia inszego». Szwed, nie wiedząc, ktoby był, dał francuzowi swego drugiego konia, na którym się on przez wszystkie wojska szwedzkie przebił i do moskwy przyjechał.

Z obozu kozackiego od Pikowa 5 ta august.

O Buławinie taka czynią prawdziwą relacyą, [że] zbito mu kilka partyi wojska jego o co, gdy na niego wojska commendy jegoż intremnit (?), że ich gubi, nie mając szczęścia do wojny, na którą się».

(АГАД. — Ф. АР. — Відділ 34. — № 74. — Оригінал ?)

№ 26

1708, вересня 1. — Мальборк. — «Новини»

«[...] Z Malborka d. 1 7bris 1708.

[...] Z Litwy piszą, że król szwedzki był teraz in maximo ritae periculo nad Dnieprem, na którego insperate podjazd moskiewski z lasu wypadszy, napadł i ledwo salwował się z kilku officierów do regimentu swego. Potym per succursum ten podjazd odstraszony. [...]».

(АГАД. — Ф. АР. — Відділ 34. — № 237. — С. 3. — Оригінал)

№ 27

1708–1709. — Вільно. — «Новина»

«Z Wilna d. 14 maj 1708. [...] Moskwa w Grodnie pobrała mieszczan i starszyzne żydowską, że działa w Niemnie potopili, których 30 dorachować się nie mogą [...]

Z Wilna d. 29 july 1709. [...] Mamy tu pewną wiadomość, iż car j. mć. die 21 juny z całym wojskiem swoim na Ukrainie przez rzekę Worskłę przeprowił się, gotując się do atakowania szwedzkiego obozu. A o Mazeppie fert., że ma ordynans od króla szwedzkiego, aby się do Litwy pneszynał (?) i tam się z p[ane]m Chmarą

łączył. Podjazd j. m. pa[na] Chmary przeciw j. m. Pukotle, w[ojewo]dzie trockiemu, wyprawiony, nic nie sprawił. Zaczyn p. Chmara, mając w suspicyi swoich ludzi, że podobno zkonfederowane, sam poszedł z Mohiłowa na podjazd. Moskwa ze dwoma działkami z Bychowa ustąpiła, przeciwko której p. Chmara wysłał oboz wojska litewskiego, ścióga się ku Surażowi i podobno dalej intendit ku Kownowi, aby niedaleko był od szwedów succursu, gniła (?) ulotka. Kozacy w Połocku będący, wielkiej kontrybucyi od Gle[bo]kiego na 2500 tall. litt.(?) pretendują, dla czego też jednego zakonnika, karmelite bosego, ztamtłd w areszt wzięli, aby klasztor jego nałożonej pretensyi zadosyć uczynił, sin secus grożą spalić i zrabować go. [...]

(АГАД. — Ф. АР. — *Відділ 34.* — № 244. — С. 2, 4–6. — *Оригінал*)

№ 28

1709, квітня 10. — Бендери. — Лист Хаджі Юзуф-паші до короля Станіслава Лещинського

«Najjaśniejsze królu polski i prześwietszej Porty Ottomańskiej luby przyjacielu. Podając do wiadomości waszej królewskiej mości, że najjaśniejszego króla jeg. m. szwedzkiego od jaśnie wielmożnego jegomości pana Pypera, grafa, tudzież także i od jaśnie wielmożnego jeg. m. pana Mażepy, hetmana zaporoskiego, do mnie, przyjaciela swego, listi przysły od najjaśniejszego króla jeg. m. szwedzkiego do waszej królewskiej mości posłane, drogi inszej nie mogąc bezpiecznej znaleźć, do nas odesłali; jakoż zawsze z boku swego umyślnie człowieka przydać i do waszej królewskiej mości posyłam iz tymi listami posłanemi; dwóch pułkowników u mnie, przyjaciela waszej królewskiej mości, zostali się i uproszają waszej królewskiej mości, co za respons będzie, jednego dnia i godziny nie bawiac, przysłali, żeby onych powrót nazad nieprzyjaciel nie dowiedział i drogi onem nie przyjął, aby szczęśliwie do króla jego mości szwedzkiego w dobrym zdrowiu zajechali. Więcej nie szyrząc pisaniem moim, zwykli i jawni przyjaźni zostaje waszej królewskiej mości

Hadzi Juzuf pasza, sylistryjski seraskier, na Benderze zostający.

Data z Benderu dnia 23 aprili anno Domini 1709».

(АГАД. — Ф. «Публічний архів Потоцьких». — *Тека 13.* — *Арк. 6.* — *Тогочасний переклад з османської*)

№ 29

1709, червня 28. — «Новина» з переказом змісту листа Петра I до примаса Речі Посполитої про Полтавську битву

«Kopia listu cara j. mc. do j. mci kscia prymasa [...].

Dnia wczorajszego, to jest 27 praesentio, sławną victoryą przeciwko naszego nieprzyjaciela, króla szwedzkiego, błogosławić raczył ruiną całego wojska i wzięciem w niewolą graffa feldmarszałka szwedzkiego Reinschedda i pierwszego ministra graffa Pipera wespoł z kilką generałami i wielu znacznymi officierami i żołnierzami [...]

Dan w obozie w Pułtawy [d]ie 28 juny (styli veteri) anno Domini 1709».

(НБ. ВМ. — № 7650 (БЧ. ВР. — № 199. — С. 689–690))

№ 30

1710, червня 3. — Петербург. — «Новина»

«Z Peterburga d. 3 juny 1710.

Car przed tygodniem powrócił z-pod Wiburka, zaprowadziwszy tam transport [...]. Toć miasto Wyburk w Finlandie nad morzem leżące, nie barzo mocne [...].

(АГАД. — Ф. АР. — Відділ 34. — № 100. — С. 1. — Оригінал. Ця ж новина повторена нижче, у газеті «Z Moskwy d. 12 junii a(nn)o 1710»)

№ 31

1710, червня 21, 24, 26. — 3 міст Білорусі. — «Новини»

«[...] Z Mohylewa d. 24 juny. Z Bychowa moskwa pewnie pod Rygę ma ustąpić. Kozacy zaś z hetmanem zaporoskim ku granicom tureckim poszli. Swieża tu coraz przybywa moskwa, kiedy i wczora major z kaźnią (?) przybył od Smoleńska ku Litwie tenders. W dzień Bożego Ciała spadł tu wielki deszcz z grzmiotem, pod który piorun przy warstacie stolarczyka ubił w izbie pelnej ludzi, nie szkodziwszy nikomu więcej.

Z Słucka d. 21 junii a[nn]o 1710. Tu do czasu pokój. Miasto Kopyl przy suszy funditus wygorzało. Cerkwie z chowaniem różnym infavillum poszli, owo zgoła ruina wielka pomienionego miasta. Z Mińska d. 26 juny. Roki i roczki mają się tu ad 4 (?) julii sądzić.

Z Grodna d. 26 juny a[nn]o 1710. Na sejmiku wczorajszym relacyjnym obrano commissarzów do podymnego, według uchwały na radzie warszawskiej. Także i posłów do kscia j. m. Mężyka, Szeremety i brygadiera, upraszając ewakuacją wojsk auxiliarnych, których połków już pod Usnarzem kilka stanęło od Pinszczyzny, a do Słonima kilka połków na Krzemienice do Grodna tendit. Powietrze na nas dotąd o mil kilka zbytecznie grassuje i tu w Miexie (?) już się pokazało było, ale z łaski Bożej teraz ucichło, ale najbarziej w puszczy zielonej po wsiach i za puszczą grassatur, kiedy oo. kamaldułów więcej sześć wsi do jednego człowieka wymarło».

(АГАД. — Ф. АР. — Відділ 34. — № 100. — Оригінал)

№ 32

1710, жовтня 1. — Кам'янець-Подільський (?). — «Новина»

«Excerpt z listu z Podola pisanego d.1 ma 8bris.

Rzecz bardzo jest pewna, że moskale na dniu 17 7bris zupełną posessyą zamku chocimskiego bez najmniejszej utraty odebrała, jakim sposobem stało się, nie tylko ja, ale podobno tu znad żaden pewnie nie wie. Dwie tedy relacye (?) walczących stron władę, a z tych puno czas nieotwólczny wolno sobie którąkolwiek do wierzenia wybrać».

(АГАД. — Ф. АР. — Відділ 34. — № 252. — Оригінал)

Додатки:**№ 1**

1705, липня 16. — Дубно. — Уривок з листа полковника Барановського до невідомого

«J. m. pan Mazepa jako człowiek godny, magni judicii, statysta, polityk et omni exceptione major, wysłał uniwersały swoje do w[oje]wództw Kijowskiego, Braclawskiego, Podolskiego i Wołyńskiego [...]».

(АГАД. — Ф. АР. — Відділ 34. — № 86. — Копія)

№ 2

1704, травня 8. — Табір під Сандомиром. — Регест з листа коронного підскарбія Яна Пшебендовського до коронного гетьмана Адама Сенявського

Москва дає 12 000 піхоти, яка має піти, не минаючи руського і Волинського воєводств. Обіцяє дати і більше, «jeżeli będzie potrzeba, jakoż Mazepa stoi paratus pod Kijowem, co w.m. m. pana wiem, że non latet».

(*Listy Jana Jerzego Przebendowskiego, podskarbiego wielkiego koronnego do Adama Mikołaja Sieniawskiego, wojewody bełskiego i hetmana wielkiego koronnego z lat 1709–1725. — С. 45*)

№ 3

1712, липня 3. — Варшава. — Уривок з листа коронного підскарбія Яна Пшебендовського до коронного гетьмана Адама Сенявського

«Jest tu wiadomość, że Biała Cerkiew ewakuowano...Co tedy będzie, pro praesidio i komu Moskwa te fortece oddała? Jeżeli jakiś białocerkiewski kozak tam wlezie, to znowu będzie trzymał całą Ukrainę, a nam ciężko będzie dobywać, nie wiedzieliśmy, co z Pałajem robić».

(*Listy Jana Jerzego Przebendowskiego... — С. 203–204*)

Коментар:**№ 1**

«Séiany ukraińskiej» — мається на увазі Стіна — невелике містечко на Поділлі (на території суч. Вінницької області).

«wdy bełzkiego» — Адам Миколай Сенявський — белзький воєвода (1693–1710), гетьман польний коронний (1702–1706), гетьман великий коронний (1706–1710).

«p. kasztellan kamienieckiego» — Никодим Жабоклицький, кам'янецький каштелян у 1693–1704 рр. (Див.: *Przyboś K. Urzędnicy województwa Podolskiego XV–XVIII wieku. Spisy. — Kraków, 1994. — С. 73*).

«kasztellana krakow» — Станіслав Ян Яблоновський — гетьман великий коронний (1682–2.04.1702), краківський каштелян (1702).

«Rzewuskiemu, przeszłemu krajczemu, a terazniejszemu referendarzowi koronnemu» — Станіслав Матеуш Жевуський (помер у 1728 р.) — полковник коронних військ, холмський староста (1687–1728), коронний крайчий (1702–1703), коронний референдар світський (1703–1710), гетьман польний коронний (1706–1726), гетьман великий коронний (1726–1728).

«kasztellan wileński» — Януш Антоні Корибут Вишневецький — віленський каштелян (17.01.1702–1704), гетьман великий ВКЛ (1704–1725) (Див.: *Urządnicy Wielkiego księstwa Litewskiego. Spisy.* — Т. 1: *Województwo Wileńskie XIV–XVIII wiek.* — Warszawa, 2004. — С. 113).

«p. Potocki, wda kijowski» — Юзеф Потоцький (помер у 1751 р.) — галицький староста (1687–1717), київський воєвода (1702–1744), гетьман великий коронний (1707, 1735–1751).

«ks. jej paniej marszałkowej koronnej» — йдеться про удову по Станіславу Геракліушу Любомирському (помер в ніч на 17.01.1702 р.) — маршалку великому коронному (1676–1702) або про дружину Юзефа Кароля Любомирського (помер 15.12.1702 р.), який був маршалком великим коронним менше року (1702), по смерті свого родича — С. Г. Любомирського.

«podkomorzum koronn» — Казимир Людвік Белинський, коронний підкоморій (1688–26.02.1702).

«generalem Sztambochem» — йдеться про одного з шведських воєначальників, сподвижників Карла XII — генерал-майора Магнуса Штейнбока (Стенбока).

«pana krakowskiego» — тут йдеться про вищезгаданого С.Я. Яблоновського, краківського каштеляна і гетьмана великого коронного.

«staroście krasnostawskiemu» — Міхал Потоцький, староста красноставський (1686–1718) і сокальський (1719), писар польний коронний (1703–1726).

«kopiuszego koronnego» — Ян Олександр Конєцпольський, конюший коронний (1692–1704).

№ 2

«podkomorzy kor[onny]» — Єжі Домінік Любомирський, підкоморій коронний (10.03.1702–1726).

«pan Czarnecki, pisarz polny koronny, miał w pole na Wolhyniu dług śmiertelności oddać» — Стефан Станіслав Чарнецький, писар польний коронний (1671–1703), дійсно помер у квітні 1703 р. Цей документ дозволяє дещо уточнити час і місце смерті С. Чарнецького.

«Суґаńczука» — цього полковника згадують і інші джерела. Так, у книзі військових видатків коронного гетьмана Яблоновського під датою 19.10.1694 р. знаходимо запис: «Циганчук, полковник Палія, приїхав до Львова з сімома козаками...» (БЧ. ВР. — № 1949. — С. 61. Подано у нашому перекладі з польської).

№ 4

«pisarz polny koronny» — Міхал Потоцький, писар польний коронний (1703–1726).

№ 6

«sarięziųsu» — йдеться про прихильників Яна Казимира Сапіги (помер у 1730 р.) — державного і військового діяча Речі Посполитої, який у 1702 р. перейшов на бік шведів і став одним з ініціаторів створення прошведської конфедерації у Великопольщі (1703) і детронізації Августа II. Пізніше, у 1708 р., був призначений королем Станіславом Лещинським великим гетьманом ВКЛ. Після поразки Карла XII і С. Лещинського був амністований і перейшов на бік Російської імперії, став генерал-фельдмаршалом (1726), наближеною особою до Катерини I і Петра II, але наприкінці життя знову повернувся до табору С. Лещинського.

№ 7

«obozny koronni» — Єжі Олександр Любомирський , обозний коронний (1703–1729).

№ 11

«pułkownik jakiś Chański» — тут, очевидно, описка. Слід читати: «Tański», оскільки мова йде про Антона Танського, київського полковника у 1712–1742 рр. Перед цим він обіймав посади білоцерківського наказного полковника (1709–1710) і білоцерківського повноправного полковника (1711–1712). У 1704–1709 рр. він був охочокомонним полковником. (Див.: *Модзалевский В.Л.* Малороссийский родословник. — К., 1996. — Т. V. — Вип. 1. — С. 2)

№ 29

«graffa feldmarszałka szwedzkiego Reinschedda» — йдеться про шведського фельдмаршала Карла Густава Реншильда (Ренскольда), який дійсно потрапив у полон внаслідок поразки під Полтавою (1709 р.) разом з шведським канцлером Карлом Піпером та деякими іншими вищими офіцерами.

Додатки:**№ 2**

«paratus» (лат.) — готовий.

«non latet» (лат.) — не є таємницею.

«Przebendowskiego» — Ян Єжі Пшебендовський (помер у 1729 р.) — мальбокський воевода (1697–1703, підскарбій великий коронний (1703–1729).

№ 3

«pro praesidio» (лат.) — для оборони.

¹ Див. наприклад: Універсали Івана Мазепи 1687–1709. — К. — Львів, 2002; Універсали Івана Мазепи (1687–1709). — К. — Львів, 2006.

² Листи Івана Мазепи. — К., 2002. — Т. 1.

- ³ Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. — К., 2007. — Т. 1; К., 2009. — Т. 2.
- ⁴ Вялікае княства Літоўскае. — Мінск, 2006. — Т. 2. — С. 407; Urzędnicy województwa bełzkiego i ziemi chełmskiej XIV-XVIII wieku. Spisy. — Kurnik, 1992. — С. 255.
- ⁵ Urzędnicy województwa bełzkiego... — С. 244.
- ⁶ *Anusik Z.* Karol XII. — Wrocław–Warszawa–Kraków, 2006. — С. 108–109.
- ⁷ Універсали Івана Мазепи... — К. — Львів, 2002. — С. 487–490; Універсали Івана Мазепи... — К., 2006. — С. 382–390.
- ⁸ НБ. — ВМ. — № 7650; БЧ. ВР. — № 199. — С. 729 (“Wiktorya moskiewska pod Puławą nad Karolem Dwunastym, szwedzkim królem, otrzymana je. 8 July roku 1709”).